

הגיבורים בעם

ג'ודי תידור-באומל, גיבורים למופת: צנחני הישוב במלחמת העולם השנייה ועיצוב הזיכרון הקולקטיבי הישראלי, שדה-בוקר ובאר-שבע: מכון בג'וריון לחקר ישראל, הציונות ומודרנות בג'וריון והוצאת הספרים של אוניברסיטת בג'וריון בנגב, תשס"ד, 348 עמ' + [4] עמ' לוחות

לכאורה הביטוי 'גיבורים למופת' אינו אלא מטבע לשון אנכרוניסטי. לכאורה אנו מצויים בעידן ללא גיבורים, שבו המיתוס והפתוס הם שרידים של עולם ארכאי: כידוע אנו חיים בעולם רציונלי, מפוכח וספקן שאינו זקוק עוד למיתוסים ולגיבורים. אחד מאפייני העידן הפוסט-הרואי הנוכחי הוא שהגיבורים הוגלו לאפוסים קולנועיים ולסדרות טלוויזיה לילדים. הקשר האטימולוגי שקיים בעברית בין 'גברים' ל'גיבורים' גם הוא מצביע על כך שהגיבורים מייצגים תפיסה מיושנת שאין לה עוד מקום. בתרבות שמאדירה ציניות מתחכמת וביקורתיות שיש לה היבטים ניהיליסטיים מובהקים, אין עוד מקום לגיבורים. בשיחה המנומסת מבטאת ההתייחסות לגיבורים לא יותר מאשר תמימות מיושנת במקרה הטוב, וניתוק מרוח הזמן במקרה הטוב פחות. ודווקא כשנראה שזמנם של הגיבורים עבר, ושמידותם אינם אלא מטרה לניתוח, יש טעם לחזור ולשאול מי הם הגיבורים, מהו המופת שהם מייצגים ומדוע נדמה שנעלמו.

'גיבורים למופת', ספרה של ג'ודי תידור-באומל, הכתוב היטב ומבוסס על מחקר יסודי שנדמה שלא השאיר אבן שלא נהפכה, הוא

תרומה חשובה ונחוצה לדיון בהתפתחות יחסה של החברה הישראלית, על מגזריה השונים, לגיבורים. הספר עוסק במקרה מבחן מוגדר היטב: שליחי היישוב היהודי שצנחו (בעצם: הוצנחו) באירופה בשלהי מלחמת העולם השנייה. הצהרת הכוונות של המחברת אינה מותירה מקום לספק באשר לנושאו המרכזי של הספר: 'במוקד הספר עומד אתוס הגבורה, ויהיו מי שיאמרו מיתוס הגבורה, כפי שהוא משתקף בתודעה הציבורית וזיכרון הקולקטיבי של החברה הישראלית'. המקרה של הצנחנים הוא הרבה יותר מאשר עוד פרשה היסטורית מתולדות היישוב: אין זו פרשה נעלמה או פרשה נשכחת, אלא אירוע מכונן של מיתוס הגבורה הציוני. כפי שהמחברת מראה באופן משכנע, האופן שבו ההיסטוריה תורגמה למונחים של זיכרון היסטורי משקף לא רק את הפוליטיקה של עיצוב התודעה ההיסטורית, אלא גם את התמורות שחלו במגזרים שונים של החברה והתרבות ביחס לגיבורים ובהערכת הגבורה.

הצנחנים שהוצנחו באירופה הכבושה היו חלק משיתוף הפעולה הצבאי של היישוב היהודי עם הבריטים במסגרת המאבק בגרמניה הנאצית ובעלות בריתה. בשיתוף פעולה זה נכללו גם ההתנדבות לבריגדה, לחימת הפלמ"ח בכוחות וישי בסוריה, פרשת הכ"ג (או הכ"ד, כפי שנהוג לכנותה מאז הוסר הלואי מעל העובדה שמפקד המבצע היה קצין בריטי) ושליחותם של דוד רזיאל ושל אחרים לעיראק. אלא שפרשת הצנחנים שונה מכל אלה משום שהמבצע גם מייצג מאמץ 'הצלה' – הרואי או פתטי, תלוי בנקודת ההשקפה – על ידי שליחי היישוב.

מקרה המבחן של שילוב הצנחנים בזיכרון הלאומי הוא בעל ערך מיוחד להערכת השינויים באתוס הגבורה הישראלי, משום שהפרשה ההיסטורית מצויה לא רק על קו התפר שבין ההיסטוריוגרפיה לשיח הפוליטי-התרבותי, אלא

גם על קו התפר שבין השואה לתקומה. הדיון בצנחנים ובמקומם באתוס הגבורה הלאומי הוא דיון גם בתגובת היישוב המאורגן על שואת יהודי אירופה. המבצע היה אולי בשולי ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה ושל שואת יהודי אירופה. אך מנקודת המבט של היישוב העברי ושל מדינת ישראל הייתה לו משמעות סמלית רבה, כביטוי של מחויבות לעם היהודי ולכבודו. מחויבות זו הייתה יסוד מוסד של האתוס הציוני, והדבר בלט במיוחד בתקופה ההרואית של המהפכה הציונית. לתפיסה ערכית זו הייתה עצמה רגשית רבה. בדברים שנשאה לאחר הגיעה לארץ, ושבהם הציגה את מה שקרה 'שם', הסבירה צביה לובטקין, ממנהיגות מרד גטו ורשה: 'הרגשנו שאסור לעזוב את היהודים לנפשם. גם אם יודעים אנו שלא נציל את כולם, אך במלחמתנו נציל לפחות את כבודם'.¹

ההיסטוריה היהודית רצופה בכישלונות שנוסחו מחדש במונחים של ניצחון מוסרי. מרד גטו ורשה ומבצע הצנחנים היו כישלונות מבצעיים שבגרסתם המיתית הוצגו כניצחון מוסרי. אלא שניצחונות מוסריים מסוג זה נגזר עליהם לעמוד שוב ושוב למבחן השאלה אם ועד כמה אכן היה הדבר נחוץ, אם המחיר לא היה כבד מדי, אם לא היה מדובר במחווה ריקה ומיותרת. העלאת השאלה מעידה על קיומה של דילמה מוסרית בסיסית, וכפי שמתברר במהלך הקריאה בספר, מיתוס הגבורה של הצנחנים וביטויי בשרה ההנצחה ממוקמים בפער שבין שתי קרני הדילמה.

מיתוס הצנחנים מיוחד גם בכך שמדובר לא רק בגיבורים, אלא גם, ובאופן בולט, בגיבורות. בהייררכייה של המיתוס יש מעמד מיוחד

לחנה סגש, שנעשתה במהלך השנים לגיבורה הייצוגית, ובשורה השנייה ניצבת חביבה רייק, לצדו של אנצו סירני. יש עניין לא רק בהיווצרות ההייררכייה הזאת אלא גם בעובדה שמיתוס הגבורה של הצנחנים מאדיר את הצנחניות על חשבון הצנחנים. האישה העבריה הייתה חלק בלתי נפרד מדימוי הגבורה של התקומה: הן האנדרטה בנגבה והן 'מגש הכסף', שירו של נתן אלתרמן, מתייחסים לתרומה הנשית להקרבה ההרואית. אך בעוד מבעים אלה של המיתוס מקפידים להדגיש את השוויון בין המינים, דבר שבוטל במיוחד בשירו של אלתרמן, הרי מיתוס הצנחנים מייצג דומיננטיות נשית מובהקת. תיודור-באומל מודעת היטב לאופי ה'נשי' המובהק של המיתוס – לעובדה שהגברים נדחקו לשוליים בעוד הנשים תפסו את מרכז הבמה – וניתוחה את התהליכים שהביאו למצב יוצא דופן זה מאיר עיניים ויש בו תרומה חשובה להבנת הדינמיקה של עיצוב המיתוס ושל בניית פנתאון הגבורה.

השאלות המנחות את הניתוח ההיסטורי פשוטות לכאורה: מי הם הגיבורים? ומהו המופת? ציר הדיון הוא הנצחת הצנחנים והמקום שיוחד להם בזיכרון הלאומי. כפי שהמחברת מראה באופן משכנע, התשובה על השאלות המנחות ניתנת על ציר הזמן באמצעות פענוח יחסי הגומלין שבין ההיסטוריה לזיכרון ההיסטורי, ובמקביל, ומה שלא פחות חשוב, באמצעות ניתוח מדויק של הדינמיקה ההיסטורית של אתוס הגבורה ומיתוס הגבורה כפי שהם מתגלמים במכלול דפוסי ההנצחה שקיבעו את מקומם של הצנחנים בזיכרון הלאומי בישראל.

הצנחנים והצנחניות הם מקרה מבחן מוגדר היטב המשמש כציר לדיון היסטורי הנפרש על פני יותר מחמישים שנה. הספר מתחקה אחר ההיסטוריה בשני מישורים משלימים: מחד גיסא ההיסטוריה של המבצע ושל מבצעיו, מאידך גיסא

1 הוועידה ה'ט"ו של הקיבוץ המאוחד, יגור 7-13 ביוני 1946, עין חרוד 1946, עמ' 30.

חלקו השני של הספר, 'המופת', עוסק במקומם של הצנחנים ושל המופת שהם מייצגים בשיח הפוליטי והתרבותי בישראל. לכאן שייכות פרשות שהעלו לסדר היום הציבורי את הצנחנים ואת המבצע שבו נטלו חלק: משפט קסטנר, פרשת קיבוץ יד-חנה, אסון מעגן (1954) והקונפליקטים בנוגע להנצחת הצנחנים בשמות יישובים. כפי שמראה המחברת, ההתייחסות לגבורה באה לידי ביטוי מובהק בתכניות הלימודים ובספרי הלימוד של מגזרים שונים של החינוך הפורמלי ובפעילותן של תנועות הנוער וכן באזכור הצנחנים בתרבות הפופולרית באמצעות ספרים ומחזות והנצחתם בשמות רחובות ובבולים. הספר מסתיים בדיון מרתק בהשפעה של התרבות האיקונוקלסטית של שנות השמונים ובמיוחד של שנות התשעים על ההתייחסות למבצע ולמשתתפיו.

הזיכרון ההיסטורי, כמו הזיכרון האישי, הוא סלקטיבי והיררכי. העובדה שהזיכרון ההיסטורי מבטא יחסי כוחות, אינטרסים ותפיסות עולם אידאולוגיות אינה מפתיעה. המניפולציה איננה עיוות של הזיכרון ההיסטורי, אלא היבט מהותי שלו. אולם מניפולציות, כפי שכל אחד יודע מניסיונו האישי, אינן ערובה להצלחה. עיצוב דפוסי הזיכרון הוא פונקצייה של משתנים רבים. כאן הכרחי דיון היסטורי מפורט, המביא בחשבון את ההקשרים הפוליטיים של תהליכי ההנצחה ואת יחסי הגומלין בין ההנצחה לתרבות שבמסגרתה היא נעשית. הגיבור הוא מי שזוכרים אותו כגיבור, אלא שכאן יש מן העניין בשאלה מדוע גיבורים מסוימים זוכים לבולטות ולמקום של כבוד בפנתאון הלאומי, בעוד אחרים נדחקים לשוליים. בהקשר של 'גיבורים למופת' השאלה המתבקשת היא מדוע וכיצד הפכה דווקא חנה סנש ל'גיבורת-על', ולא למשל חביבה רייק או אנצו סירני. כפי שמראה המחברת, למאפיינים ביוגרפיים שמתאימים לדפוסים ארכיטיפיים

ההיסטוריה של הזיכרון ההיסטורי כפי שעוצב בדפוסים של הנצחה ונוצק בשיח התרבותי והפוליטי הישראלי. שילוב זה יוצא דופן באופן שבו ההיסטוריה – במובן הבסיסי של 'מה שקרה' – והזיכרון ההיסטורי – שעיקרו המשמעות החברתית המיוחסת להיסטוריה בתקופות שונות ובהקשרים פוליטיים מוגדרים היטב – משולבים לכלל מקשה אחת.

הרצאת הדברים נעשית לאורך ציר הזמן, וכל פרק ממוקד בסוגיה נושאת מוגדרת. מבחינת הקורא יש בכך יתרון: השינויים נעשים כך לחלק בלתי נפרד של הניתוח, ובה בעת הסוגיות השונות מוצגות ומנותחות בהקשרים של הופעתן, והפתרון היצירתי של מסגור הדיון באמצעות סקירה קצרה של המתרחש בעולם ובישראל מאפשר לקורא למקם את האירועים הנדונים במסגרת הרחבה יותר של שטף האירועים כפי שנחו על ידי בני התקופה. ההתייחסות לגיבורים ולפולחן גיבורים בתרבויות שונות מספקת ממד השוואתי נחוץ ומועיל.

החלק הראשון, 'הגיבורים', מוקדש לדיון במבצע ובתהליך הטראנספורמציה של הצנחנים לגיבורים כפי שבא לידי ביטוי בעיצוב דפוסי ההנצחה. בפרק הראשון מתארת המחברת את המבצע תוך הדגשת נקודות מבט שונות של אלו שהיו מעורבים בתכנונו ובהוצאתו לפועל. המחברת מודעת היטב לכך שהמחקר ההיסטורי לא רק מציג עובדות, אלא גם מציג פרשנויות שונות להערכת המבצע ולמטרותיו. הפרק השני עוסק בשלבים הראשונים של יציקת ההיסטוריה בתבניות הנצחה, תבניות שבהן באו לידי ביטוי נקודות המבט של התנועות הקיבוציות ושל המפלגות הפוליטיות. הפרק השלישי עוסק בדפוסים הממלכתיים של ההנצחה, ובמרכזו מבצע העלאת עצמותיהם של חנה סנש, חביבה רייק ורפאל רייס וקבורתם בחלקת הצנחנים בהר הרצל.

ולדפוסי התנהגות בעלי ערך מוסף הרואי יש השפעה רבה, אפילו מכרעת, על האופן שבו דמות הגיבור(ה) נצרכת בתודעה התרבותית ובזיכרון ההיסטורי. אך העובדות ההיסטוריות והמאפיינים הביוגרפיים הם בגדר תנאי הכרחי בלבד. התנאים המספיקים באים לידי ביטוי בתהליכי הקנוניזציה של הגיבורים ובאופן שבו אינטרסים שונים משפיעים על תהליכי הקנוניזציה. ומה שחשוב לא פחות הוא המקורות, אותו משתנה בלתי ידוע, אותו גורם שלא ניתן לחזותו מראש, שהוא פרי נסיבות מקומיות, ושהשפעתו לעתים מכרעת.

נוסף על התרומה הייחודית של הספר לחקר עיצוב הזיכרון הישראלי, חשיבותו היא גם בהתמודדות שהוא מציע עם השאלה מי הם גיבורים וכיצד הם הופכים להיות כאלה. לכך יש חשיבות מיוחדת דווקא כאשר 'ניתון מיתוסים' הוא פעילות נורמטיבית, ונדמה שסדר חנם של הגיבורים המסורתיים.

הפרק האחרון של הספר מוקדש לשינויים שחלו בשנות השמונים והתשעים באתוס ובמיתוס של גבורת הצנחנים. המחברת מקבלת את הטענה השגורה שבשלהי המאה הקודמת החל בישראל תהליך נמרץ של 'הפרטת הזיכרון הקולקטיבי'. אולם מה שמכונה 'הפרטת הזיכרון הקולקטיבי' אפשר לראות בו דווקא תהליך של הלאמה, שעיקרו שילוב של הנצחות פרטיות במסגרת הקולקטיבית של הזיכרון הלאומי. במובן זה מה שמכונה 'הפרטת' הזיכרון אינו אלא אישור תקפותו של הזיכרון הקולקטיבי. התפיסה של הזיכרון הקולקטיבי כישות מונוליתית נקבעה בתקופה שבה האחדות המוכתבת מלמעלה נתפסה כדבר נחוץ ולכן חיובי. הזיכרון הקולקטיבי בגרסתו המונוליתית ייצג תפיסות ממוסדות שביטאו אחדות, ולכן היה זה נושא עם מעט מאוד וריאציות אינדיווידואליות. לעומת זאת מה שמכונה ה'זיכרון המופרט', ושאינו אלא הפרטת ההנצחה, מייצג מכלול של

וריאציות אינדיווידואליות על הנושא הקולקטיבי. אם כן 'הפרטת הזיכרון הקולקטיבי' אינה אלא העצמתו של הזיכרון הקולקטיבי במונחים של ריבוי והרחבה.

למעשה מה שנראה כ'הפרטת הזיכרון הקולקטיבי' אינו אלא תהליך כפול. התהליך האחד הוא 'הפרטת ההנצחה': ההנצחה אינה עוד עניינן של הרשויות בלבד, אלא נושא שמקדמים יחידים באופן פרטי, ללא הסתמכות על הרשות, לעתים תוך כדי עימות עם תפיסות רשמיות המזוהות עם ה'רשויות'. התהליך האחר הוא 'הלאמת הזיכרון הקולקטיבי': ההנצחות הפרטיות משולבות כולן במסגרת הקולקטיבית של הזיכרון הלאומי. מה שחשוב כאן הוא התרומה 'מלמטה' – בצורה של הנצחות לא ממוסדות – לעיצובו של הזיכרון הלאומי. ההנצחות הפרטיות, אפילו אם הן נעשות בניגוד לדעתו של ממסד ההנצחה, מאשרות את תקפותו ואת חשיבותו של הזיכרון הקולקטיבי כסיפור מסגרת משותף המגדיר את הזהות הקולקטיבית.

אולם 'הפרטת הזיכרון הקולקטיבי' והיעלמות לכאורה של הגיבורים אינם בגדר תופעה ישראלית ייחודית. ישראל היא פרובנציה של המערב, והתהליכים המתרחשים כאן משקפים במידה רבה – אם גם באיחור מסוים – תהליכים המתחוללים בעולם המערבי. אף השינוי הנדון כאן הגיע לישראל באיחור, אך משהגיע היו תוצאותיו דומות לאלו שהיו בארצות המערב. גיבורים פטריוטים, גיבורי ישראל, נדחקו מהסיפור הלאומי, ובמקומם הופיעו כוכבי תקשורת ידוענים, שהפכו לגיבורי תרבות, ואנטי-גיבורים – קרבנות הכיבוש, הדיכוי והאפליה המיוחסים לציונים.

אחד המאפיינים הבולטים של עידן תקשורת ההמונים הוא המעמד המיוחד של הידוען, שהחליף במידה רבה את הגיבור כמי שתהילתו היא סוד גדולתו. לפי הבחנתו הקולעת של דניאל

החדש, הוא האנטי-גיבור. בעוד הגיבור מייצג את השאיפה להתעלות על החולשות האנושיות, האנטי-גיבור מגלם את החולשות האנושיות ואת הסתמיות שבקיום האנושי.

הידוען והאנטי-גיבור תרמו תרומה מכרעת לרושם שעידן הגיבורים חלף. לכך נוסף שינוי משמעותי שחל בשיח המוסרי במערב, ושעיקרו העדפת הקרבנות על הגיבורים. היחס המיוחד לקרבן מבטא את התפיסה שהחלש צודק תמיד, ולכן הקרבן הוא שמייצג את הצדק ואת המוסר. התוצאה של תהליך זה הייתה שהקרבנות, ולא הגיבורים, הם הממלאים את התפקיד הראשי בסיפורה של הפוליטיקה ושל ההיסטוריה כדרמה של מוסר.

בתפיסה המוסרית שנעשתה דומיננטית בשיח המערבי ה'נאור' של שלהי המאה העשרים, הניגוד הבסיסי הוא בין הקרבן לנבל, שבמעשיו 'יוצר' את הקרבן. זאת לעומת התפיסה המוסרית המסורתית, המדגישה את הניגוד בין הגיבור לנבל: הגיבור הוא מי שמתנגד לנבל, מי שנכונותו להקרבה עצמית מציעה דגם פעיל של התנגדות. לעומת זאת הקרבן הסביל ממלא את התפקיד האכזרי שהוטל עליו, ואינו נדרש להכרעה מוסרית.

ההבדל בין הגישה המאדירה את הגיבור לזו המתמקדת בקרבן הוא תהומי. בעיקרו של דבר התפיסה המסורתית גרסה שהגיבור הוא מי שמסרב להיות קרבן. אך במקום שבו הקרבן מייצג עליונות מוסרית, אין מקום לגיבור, למי שמייצג אידאל של שלמות המתבטא בנכונות להקרבה עצמית.

בהיפר-דמוקרטיה, המבוססת על אשליה של אנטי-אליטיזם שוויוני, כאשר הפטריוטיות הפכה לעניין מגונה מבחינתן של האליטות האינטלקטואליות, ובעידן שבו השלום והסובלנות היו לקלישאות הדומיננטיות, לא נותר עוד מקום לגיבורים מהסוג הישן, בוודאי לא בתחומים

ג'יי בורסטין, ידוען הוא מי שמפורסם בזכות היותו מפורסם.² הידוען, גיבור תקשורת ההמונים, כמו הגיבור המסורתי, קיומו הוא בתהילתו, אך בניגוד לגיבור המסורתי, תהילתו אינה נגזרת ממעשים יוצאי דופן השובים את הדמיון. הידוען אינו נדרש להילחם בדרקונים, להוביל את עמו לניצחון במערכה מכרעת, או אפילו למצוא תרופה המצילה חיי אדם. הידוען הוא תוצר של תקשורת ההמונים ושל העיסוק הכפייתי שלה ברכילות. תקשורת ההמונים בונה ידוענים, והיא גם זו שמשמידה אותם, כדי לפנות מקום לידוענים חדשים. תוחלת החיים של ידוען ממוצע היא קצרה, ובוודאי אין לו חיי הנצח של הגיבור בן האלמוות.

יש לשים לב שהידוען הוא תוצר מובהק של החברה הדמוקרטית. לא כל אחד יכול להיות גיבור, אך כל אחד יכול להיות ידוען. הידוען הוא במידה ידועה תמצית אשליית השוויון שמייצרת הדמוקרטיה. תובנה זו מתמצה בהבחנה הצינית של אנדי וורהול שכל אחד עתיד לקבל את חמש-עשרה דקות התהילה שלו. האינפלציה של הידוענים משקפת את חלקה של תקשורת ההמונים ביצירת התרבות הפופולרית.

אף האנטי-אליטיזם המאפיין את האתוס המערבי העכשווי של התקינות הפוליטית תרם תרומה נכבדה לדחיקת הגיבור לשולי התרבות. התהליך החל עוד קודם לכן, במאמץ המודע של מקדמי התרבות הסוציאליסטית להאדיר את ה'איש הפשוט' אל מול ה'אישיות הדגולה'. המחויבות לקדמה החברתית פירושה היה מאמץ מודע לקעקע תפיסות מסורתיות. תפיסת העולם הרומנטית של השמאלי הרדיקלי האדירה את ה'איש הפשוט' כגיבור ההיסטוריה, במיוחד אם היה עמל ודוכא, בפועל או לכאורה, על ידי כוחות ההון והשלטון. במקביל הופיע הגיבור הספרותי

הפעילה לרשע, אף אם נכשלה, יש ערך מוסרי. המופת שמציגים הגיבורים מתמצה במסר הפשוט שהקרבה עצמית למען הכלל היא פעולה מוסרית. מבחינה זאת המופת שהציגו הצנחנים מבטא אמת עמוקה שתקפותה אינה תלויה בפרשנויות ובהערכות העולות בדיון הציבורי.

בה בעת יש להבחין בכך שמה שמכונה 'ניתון מיתוס' הוא למעשה תהליך של החלפת מיתוס אחד באחר. יתר על כן, כפי שקובעת המחברת במשפט הסיום של הספר, 'ייתכן שהעיסוק הבלתי פוסק במיתוס – אם בבנייתו ואם בהריסתו – הוא העדות החזקה ביותר שהוא חי וקיים'. המיתוס ממשיך להתקיים כל עוד הוא משמש פריזמה שדרכה בודקת החברה את ערכיה המכוננים. הוויכוח על הערכים שמייצג המיתוס הוא מבחינה זאת משני בחשיבותו; מה שחשוב הוא שהמיתוס מתפקד ברמת התשתית של האתוס הקולקטיבי. הטלת ספק בערכים שביסוד המיתוס אינה מבשרת את סופו של המיתוס, ההפך הוא הנכון: זו היא הוכחה חותכת לחיוניות ולרלוונטיות של המיתוס.

אשר לחנה סנש, נראה כי לעת עתה מקומה בפנתאון הגבורה הישראלי מובטח. כך מעידה הכללתה ברשימת מושגי היסוד של מורשת הציונות שקבע משרד החינוך כחומר חובה לתלמידי כיתות ח'. אפשר לטעון כי המדובר בעניין בעל משמעות פורמלית בלבד. אך יש בכך כדי ללמד על החיוניות של המיתוס המסוים הזה. ועוד, לפנינו ראייה לכך שאף שנדמה שחלף עידן הגיבורים ושאינן עוד מקום לפתוס, הרי גם בעידן של ציניות, שיש לה היבטים ניהיליסטיים מובהקים, עדיין יש צורך ולכן גם מקום לגיבורים. הגיבורים (והגיבורות), יש לזכור, מגלמים בדמותם את הצודק והנכון מוסרית, ולכן הם מאפיין אוניוורסלי של הקיום החברתי. בתור כאלה הם חלק בלתי נפרד מהמצב האנושי.

שבהם שלט הקוד של תרבות התקינות הפוליטית. הגיבורים כמובן לא נעלמו. הם המשיכו להתקיים בקומיקס, הופיעו בסרטי פעולה, וכיכבו בספורט – תחומים שמבחינת משגיחי הכשרות של התקינות הפוליטית היו בלתי מוזיקים לסדר היום הפוליטי שביקשו לקדם.

זאת ועוד, למרות הקינה שרווחה בשלהי המאה העשרים, מתברר כי לאחר שנדחקו לשוליים, שבים הגיבורים למרכז הזירה. התחרות עם הידוענים היא קשה; ובעידן תקשורת ההמונים, המרת תהילה שנרכשה ביושר בתהילה הנמכרת ביוקר היא פיתוי עצום, הדורש כוחות שיש רק לגיבורים אמתיים, כאלה הכובשים את יצרם. ההבחנה בין גיבור לידוען אינה פשוטה. אך גם ההבחנה בין נביא אמת לנביא שקר לא הייתה פשוטה. הפרספקטיבה ההיסטורית היא שמכריעה: הגיבור הוא מי שנשאר בתודעה התרבותית; הידוען צולל בתהום הנשייה.

השינוי שהתחולל בשלהי המאה העשרים ביחס לגיבורים והפיחות במעמדם באים לידי ביטוי בולט ומודגש ביחס לשואה. המושג גבורה, שהיה דומיננטי בשנות החמישים והשישים, הורחב באופן משמעותי עד שנדמה כי תש כוחו הסמנטי. אם כל דבר הוא גבורה – מהי גבורה? ומה מייחד את הגיבור? דחיקתם של הגיבורים לשוליים ודילול מושג הגבורה מצד אחד, וההתמקדות בקרבנות מצד אחר, הם שני היבטים של אותה תופעה עצמה. העמדת הקרבנות במרכז הסיפור העניקה להם הון מוסרי אין-סופי כמי שמייצגים את הצדק המוחלט, אך בה בעת הגלתה אותם למקום שבו אין הכרעה מוסרית. המחברת מתייחסת באופן משועשע לפרשנות שהצנחנים היו גם הם קרבנות השואה. למעשה זהו ביטוי קיצוני של הגישה הרואה בקרבנות את גיבוריה של ההיסטוריה. הצורך האנושי בגיבורים ובמיתוסים של גבורה מבטא את ההבנה הפשוטה שלהתנגדות